

Meta Fetişizmi: Latourcu Bir Okuma Denemesi

Commodity Fetishism: An Attempt at a Latoureaan Reading

Çağatay TOPAL*

Öz: Bu makale Marx'ın meta fetişizmi analizinin Latourcu bir okumasını önermektedir. Metin, kendi eserleri üzerinden Latour'un metodolojik pozisyonunu tanımlamak üzere dört nitelik belirlemektedir: bağlılık olarak gerçeklik; insan olan ile insan olmayanın ayrılmazlığı; *aktant*lara odaklanma; (karşı-) program olarak gerçeklik. Metinde, Latour'un *Pandora'nın Umudu* (Pandora's Hope) eserinde Marx'ın da dâhil olduğu ve put kırıcılar olarak adlandırdığı filozoflara ve tarihsel kişiliklere yönelttiği eleştiriler soru formunda Marx'a yöneltilmektedir: (1) Meta fetişin karşılık geldiği şey bir hiçlikten mi ibarettir? Marx meta fetişi, emeğimizi yanlış bir şekilde yansıttığımız boş bir ekran olarak mı değerlendirir? (2) Emek gücü bütün yanlısamları kırabilecek bir çekiç midir? (3) Marx fetişe safça inanan insanların olduğuna safça inanan bir put kırıcı mıdır? (4) Meta fetiş yanlış bir hedef midir? Makale Marx'a yöneltilen bu soruları Latour'un metodolojik pozisyonunu tanımlamak için belirlenen dört nitelik üzerinden cevaplandırmaya çalışmaktadır. Bu analiz bir yandan meta fetişin Latourcu bir çözümlemesini yaparken, Marx'ın kendi meta fetişi analizinde hali hazırda var olan *faktişt* özellikleri açığa çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: Gerçek, Fetiş, *Faktişt*, Meta, Emek Gücü

Abstract: This paper offers a Latoureaan reading of Marx's analysis of commodity fetishism. From the works of Latour, this paper determines four characteristics of his methodological position: reality as attachment; the inseparability of humans and non-humans; the focus on actants; and the (anti)programmatic nature of reality. Following these characteristics, this analysis produces hypothetical, yet theoretically loaded answers to the questions of Latour as to whether, for Marx, the commodity fetish is nothing in itself; whether labour power is an absolute 'hammer'; whether there are naïve believers in the fetish; and whether the commodity fetish is the wrong target. While producing a Latoureaan analysis of commodity fetishism, this paper simultaneously demonstrates that Marx's position already carries factish-ist traces.

Keywords: Fact, Fetish, Factish, Commodity, Labour Power

Latour'a (1999b) göre, fetiş kendi içinde hiçbir şey olarak kavramsallaştırılır. Emek gücümüzü, hayallerimizi, umutlarımızı ve tutkularımızı fetişe yöneltiriz. Fetiş anlamlarımızla doldurduğumuz boş bir taştır. Gerçek ise fetişten kurtulmak için kullandığımız bir kesinliktir. Latour (1999b; 2010), gerçek ile fetiş arasındaki gerilimin üstesinden gelmek üzere *faktişt* kavramını önerir. Latour put kırıcıların, insanların bir şeyi ruhla donatacak kadar naif olabileceğine safça inandıklarını iddia eder. Put kırıcılar gerçeğin, asıl çıkış noktası olduğuna inanmaktadır. *Faktişt* ise ne inanca ne de gerçeğe aittir. *Faktişt*, gerçeğin ve fetişin ortak bir üretim zeminine sahip olduğunu gösterir. Latour'a göre, entelektüel gerçeklerle inançları veya inançlarla gerçekleri karşı karşıya getirmez. Entelektüelin görevi çeşitliliği gerçeklere ve fetişlere dönüştürmek değil, onu savunmaktır. Bu anlamda, irrasyonalizm bilim için, realizm toplumsal inşacılık için ve meta fetişizmi Marksizm için yanlış hedeftir (Latour 1999b).

* PhD., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara, catopal@metu.edu.tr

Marx'a (1978) göre, kapitalist üretim tarzında emek gücü meta olarak görülür ve para üzerinden ölçülür. Emek gücü metalaşırken, emek gücünün ürünü bağımsız bir gerçek olarak fetişleşir. Meta haline geldiği için, emek gücü de fetişleşir. Meta, belirli türdeki ilişkilerde var olan ürünün adıdır. Meta fetişizmi toplumsal bir ilişkiyi kapitalist anlamda yeniden kurar; şeyler arasındaki ilişkiyi insanlar arasındaki ilişkilerin üzerinde konumlandırır. Marx meta fetişizmi yoluyla yaratılan toplumsal bir ilişkinin yanılısına olduğunu ima etmez. Bu ilişkinin sonuçlarının gerçek olduğunu belirtir. Bu durum, ürünü üreticilerden bağımsızlaşmasına değer yaratan meta olarak koşullayan insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin doğasından kaynaklanır. Fetişizm meta üretiminden ayrılamaz; fantastik ve gizemli görünmesine rağmen gerçektir.

Bu yazıda öncelikle Latour'un bakış açısı üzerinden aktör-ağ kuramının kısa bir özeti verilmektedir. Yazı, Latour'un metodolojik konumunu açmak üzere *faktiştir* kavramını detaylı olarak irdelemektedir. Daha sonra, meta fetişizmi tartışmasını çerçevelemek üzere bu konunun dört özelliğini belirlemektedir: (1) bağlılık olarak gerçeklik; (2) insan olan ile insan olmayanın ayrılmazlığı; (3) *actant*lara odaklanma; ve (4) (karşı-)program olarak gerçeklik. Sonrasında, Latour'un (1999b: 289-290) *Pandora'nın Umudu* adlı eserinde sorduğu sorular, bu dört noktayı örneklemek üzere teorik olarak yüklü cevaplar üretmek için Marx'a yönlendirilmektedir. Sorular şunlardır: (1) Meta fetişin karşılık geldiği şey bir hiçlikten mi ibarettir? Marx meta fetişi, emeğimizi yanlış bir şekilde yansıttığımız boş bir ekran olarak mı değerlendirir? (2) Emek gücü bütün yanılısamları kırabilecek bir çekiç midir? (3) Marx fetişe safça inanan insanların olduğuna safça inanan bir put kırıcı mıdır? (4) Meta fetiş yanlış bir hedef midir? Cevaplar, yukarıda bahsedilen dört özellik aracılığıyla Latourcu bir çerçevede üretilirken, eş zamanlı olarak Marx'ın put kırıcı konumu incelenmektedir. Makale, meta fetişin Latourcu bir analizini önerirken, Marx'ın meta fetişi analizinde zaten yerleşik olan *faktiştir* yönleri tartışmaya açmaktadır.

Aktör-ağlar ve Faktiştirler

Aktör Ağ Kuramı ve Sonrası (Actor-Network Theory and After) adlı kitapta John Law (2007, 3), aktör-ağ teorisini bir "göstergebilim uygulaması" olarak değerlendirir. Aktör-ağ teorisi, insan ve insan olmayan şeylere için özellikler atfeden klasik özcü ve düalist pozisyonların ötesine geçer. Bölünmeler (ör. fail ve yapı) aktör-ağlarda kaynaşır. Law (2007, 4) bölünmelerin ortadan kalkmadığını, ancak etki olarak yeniden ortaya çıktıklarını ve dolayısıyla verili olmadıklarını söyler. Aktör-ağ kuramı, bütün varlıkların ilişkiler içinde üretildiğine ve ilişkisel maddiliğe işaret eder. Varlıkların ilişkileri performanslarla gerçekleşir. Performansın kendisi de bir ilişki meselesidir. Bu yolla, Law, her şeyin belirsiz hale geldiğini iddia eder. Bununla birlikte, performanslar dayanıklılık ve istikrar üretir. Benzer bir çizgi, Latour tarafından *Toplumsal Yeniden Birleştirmek*'de (Reassembling the Social) sunulur. Latour, toplumsalın önceden kurulmuş birleşmeleri belirtmek için kullanıldığını belirtir. Fakat toplumsal, maddi şeyleri tanımlayan diğer sıfatlar ile karşılaştırıldığında kullanışsızdır. Toplumsal olarak adlandırılacak kesinlikteki ilişkilerin varlığı şüphelidir (Latour 2007, 2). Toplumsal, belirli bir alan değildir; "yeniden birleşmenin ve yeniden toplanmanın özgün bir hareketidir". Toplumsal kendi içinde kapalı olmak bir yana, başarısızlıklara ve karşı üretimlere açıktır (Latour 2007, 7-9).

Callon'a (1997, 93) göre, aktör-ağlar ne aktörlere, ne de ağlara indirgenemez. Aktör-ağlar heterojen bir yapıya sahiptir. Bir aktör-ağın her bir ögesi bir zincirin unsurudur. Bu sadece dayanıklılığı değil aynı zamanda yeni bağları da beraberinde getirir. Bir aktör-ağ bağ kurma ve yeniden bağlanma yoluyla var olur (Callon 1997, 96-100). Müşterileri anahtarları geri getirmeye zorlamak için otel yöneticisinin başvurduğu her çaba, zincire yeni bir unsur ekler (Latour 1991). Her öge yeni bir bağ oluşturur. Ögelerin zinciri (işaret, yazı, emir, disiplin veya ahlaki yükümlülük ve nihayet hantal ağırlık) "anahtarın geri verilmesi" etkisini üretmek için kademeli olarak

daha da uzar. Bu etki ya da otel yöneticisinin “*programı*”, o bağlamın (otel) gerçeği haline gelir. Latourcu anlamıyla, otel yöneticisinin programı, anahtarları geri vermek istemeyen veya vermeyi umursamayan müşterinin karşı-programına karşıt olarak var olur. Bu örnekte, Latour zincirin son ögesi olan hantal ağırlığın etkisini vurgular. Ağırlık, diğer insan ve insan olmayan unsurların üretemeyeceği etkiyi üretmek için zinciri tamamlar (Latour 1991, 104).

Gerçeklik etkisi, biriken bağ dizilerinin, sürekli bir dönüşümün veya genişleyen bir zincirin sonucudur (Latour 1997, 108). Latour, gerçekliğin bazen toplumsal ve bazen teknik gibi görünen, insanların ve insan olmayanların zincirlerinden oluştuğunu söyler. Gerçekliği yaratan insan ve insan olmayanların birikimli zinciridir (Latour 1997, 110). Zincir ne kadar uzun olursa, verili bağlamda o zincirde o kadar çok gerçeklik ortaya çıkar. Zincir (veya aktör-ağ) ne kadar uzun ise, o kadar gerçektir. Güç, zincirin gerçekliği tanımlama ve yaratma kabiliyetinde olduğu noktalarda açığa çıkar: aktör-ağ ne kadar uzun, ne kadar etkin, ne kadar kararlı, ne kadar gerçek ise, o kadar güçlüdür (Latour 1997, 122-3). Bağlar durmaksızın kurulduğundan Latour, aktörleri değil *actantları* işaret etmektedir. *Actantlar*, istikrara yönelik “*denemelere verilen yanıtların listesi*”dir (Latour 1997, 122). Bir kere istikrara kavuşulduğunda, aktörler ve güç görünür olur. İstikrar toplumun gerçekliğini gösterirken, istikrarsızlık hâkimiyetin eksikliği anlamına gelir (Latour 1997, 129). Aktör-ağlar, gerçekleri yeniden üretmek için insanların ve insan olmayanların kesintisiz olarak bağ kurduğu, bağlarını kestiği ve yeniden bağ kurduğu gerçeklik zincirleridir. Gerçeklik bir bağ, gerçek olmayan ise bir kopuş meselesidir.

Her ne kadar bir şey bağlı olanların perspektifinden bakılınca kopuk gibi görülse de, bu şey aynı zamanda farklı bağ noktalarını gösterir. Kopmanın gerçek dışılığı, aslında alternatif bağların gerçeği olabilir. Dolayısıyla, gerçek ile gerçek dışı arasındaki, ya da daha doğru bir ifadeyle farklı gerçeklikler arasındaki ayırım noktası, bağlı ve ayrılmış arasındaki mesafedir (Latour 1999a, 30). Temel soru “*iyi ve kötü bağlılıklar*” ile ilgilidir. Sorun, etkin olan ve edilgin olanı konumlandırmak değildir. Her ikisi de birbirlerini olanaklı kılan unsurlar olarak kabul edilmelidir (Latour 1999a, 22-6). Bağlanmanın gerçekliği ve ayrılmanın gerçek dışılığı arasındaki ayırım, *faktişt* bir bakış açısı ile aşılabılır. (Bağlı) rasyonel gerçek ile (ayrı) irrasyonel fetiş arasındaki uzaklık da budur (Latour 1999a: 21). Özgürlük, *faktiş* ile yeni bir şekilde tanımlanır: “varlığı olanaklı kılacak bağlardan yoksun olmama hakkı” (Latour 1999a, 29). Gerçeklik artık bağlanmanın yanı sıra bir özgürlük meselesi haline gelir. Özgürlük *actantların* bağlanma ve bağları sürdürme hakkı ve yeteneğidir.

Latour (1999b, 272) *faktişin* analizinde fetiş ve gerçeğin klasik tanımlarını izler. Fetiş, “*anlamın yanlışlıkla yansıtıldığı boş bir taş*”, gerçek ise tüm inanç sınırlarından kurtulmak için kullanabilecek bir çekiç olarak kabul edilir. Latour (1999b, 306) fetişizmin inançlarını anlamsız nesnelere üzerine yansıtan inananlara karşı bir suçlama olduğunu belirtir. Öte yandan, anti-fetişizm inananların gerçekte ne yaptıklarını ve neye inandıklarını açıklığa kavuşturamaz (Latour 1999b, 270). Latour, anti-fetişistlerin ya da put kırıcıların, nesnelere bir ruh verenlerin naif inanç sahipleri olduğuna safça inandıklarını iddia eder. Üstelik fetişistlerin fetişizmin özerkliğine inandıkları gibi, put kırıcılar da fetiş kırma için kullandıkları gerçekliklerin özerkliğine inanır (Latour 1999b, 274). Üretkenliği insanlara atfeden anti-fetişistler fetiş nesnelere kötüler; fakat aynı anti-fetişistler, aynı görüşte olmadıkları insanların üretken kapasitelerini kötümek için diğer nesnelere başvurur (Latour 2004, 240-241). Put kırıcılar ve anti-fetişistler, kendilerinin alaycı yönlendirmelerden, saf inanışlardan ve yanılsamalardan azade olduğu iddiasındadır. Bununla birlikte, put kırıcıların çekici, hedefi daima şaşırır (Latour 1999b, 270-89).

Latour (1999b, 272), gerçeğin ve fetişin ortak bir üretim köküne sahip olduğunu iddia eder. Bu iddia (gerçeğe atfedilen) bilgi ve (fetişe atfedilen) inanç arasındaki bölünmeye meydan

okumaktır. Üretilmiş olma (fetiş) ile özerk olma (gerçek) arasındaki mesafe, ortadan kalmasa da, azalır. Gerçek ile fetişin kolayca ayırt edilemediği durumlarda, *faktiştir* duyumsanabilir olur (Latour 1999b, 273-274). *Faktiştir* aslında hiçbir zaman ayrılmamış inşa edilmiş olma hali ile hakikati eşanlamlı hale getirir (Latour 2010, 28). Latour (2010: 35) *faktiştir* “geçişin bilgeliği” olarak tanımlar. *Faktiştirler* her yerde etkindir ve algılanabilir; ancak, onları saptamak garip bir şekilde imkânsızdır. *Faktiştirler* en çok, öznelerin ve nesnelerin, olguların ve değerlerin ve bilim ve siyasetin bir araya gelmesinde görünür olur (Latour 1999b, 278). *Faktiştir*, gerçeği ve inşa edilmiş olanı karşı karşıya getirmez. *Faktiştirizm*, “birincil ve determinist nedenlere atıfta bulunmaksızın” eylem ve nesnelerin ortaya çıkmasını anlamaya çalışır (Danholt 2013, 377-8). Her olay, birden fazla etkileşimin etkisini taşır. Bu etkilere olabildiğince eşit yaklaşılmalıdır (Elder-Vass 2015, 101).

Bu kısa özete dayanarak Latour’un metodolojisinin metnin sorunsalı açısından önemli dört özelliği olduğunu iddia ediyorum. Birincisi; Latour gerçekliği bir bağ veya bağlanma meselesi olarak görür. Bağlı olan şey, bağlı olanların perspektiflerinden (veya toplumsal konulardan) bakınca daha gerçek olan şeydir. Ayrılmış olan şey ise bağlı olanlardan kopuk gibi görünür; bu, kopmuş olanın ihmal edilebilir olduğu veya hiç mevcut olmadığı anlamına gelir. Bağlanmanın ve gerçekliğin dereceleri vardır. Eğer bizim için belirli bir şeye nazaran bu derece yüksekse, o şeyin gerçekliğine dair hissiyatımız bağlanmadır. Eğer belirli bir şeye bağlanmamız düşükse, o şeye olan ilişkimiz ayrılma olarak tanımlanır.

İkincisi; Latour için, gerçeklik hem insanları hem de insan olmayanları içerir. Yalnızca insanları veya yalnızca insan olmayanları içeren hiçbir bağ yoktur. Bununla birlikte, bazı gerçeklikler, insanların veya insan olmayanların bu gerçekliklere olan bağlarının çok zayıf ve kolayca algılanamayacağı olduğu ölçüde tamamen insana veya tamamen insan olmayana ait gibi görünür. İnsanlar ve insan olmayanlar katıksız değildir. Her insanda insan dışı nitelikler vardır; her insan olmayanda da insan nitelikleri vardır. İnsana ya da insan olmayana ait bir niteliğin ne olduğunu tam olarak tanımlamak imkânsızdır. Bu ikisi arasında her zaman tarihsel bir değiş tokuş süreci var olmuştur (Latour 1994; 1997; bk. Strum ve Latour 1987).

Üçüncüsü; katıksız bir varlık var olmadığı için, Latour analizine aktörlerle değil *aktantlarla* başlar. Aktörler, az ya da çok sabitlenmiş bağları ima eder. *Actantlar*, bağların devamlılık arz eden ve dinamik olan doğasını ima eder. *Aktantlar* aktörleri önceler. “*Aktör, karakterle donatılmış aktanttır*” (Akrich ve Latour 1997, 260). Önemli olan, aktörlerin karakterleri değil, bu karakterlerin nasıl işlendiğidir. Latour, dinamik bir gerçekliğin statik bir gerçekliğe dönüşümünü sorgular. Doğal bir büyüme eğilimine sahip olan bağların neden bağlanmayı bırakıp, karakutu olarak ortaya çıktıklarını araştırır (Latour 2003).

Dördüncüsü; insan ve insan olmayan *aktantların* bağlarının ağı olan gerçeklik aynı anda hem bir program hem de bir karşı-programdır. Gerçeklik, bir bağlanma duygusu olanların programı ve bir ayrılma hissiyatı içinde olanların karşı-programı olarak var olur. Program olarak gerçeklik, bağlı *aktantların* korunması gereken istikrarını belirtir. Aynı gerçeklik anti-program olarak, bağları kopuk ya da zayıf *aktantlar* için bir istikrarsızlığı belirtir. Bir gerçeklik daima iki taraflıdır. Aslında gerçeklik değişen derecelere sahip bağlanmaların bir ağıdır. Gerçeklik kopuk *aktantları* da içerir, çünkü mutlak ayrılma mümkün değildir. Kopukluk topyekûn bir ayrılma değildir; ihmal edilebilir bir bağlanma anlamına gelir. Bağlanma hiçbir zaman tamamlanmış olmadığı için, gerçeklik *aktanttır*. Metin bu noktadan itibaren bu dört niteliği kullanarak, Latour’un Marx’a yönelttiği sorulara dair tartışmayla ilerleyecektir.

Meta Fetişi Hiçbir Şey midir Yoksa Her Şey mi?

Marx, bir meta fetişin kendi içinde hiçbir şey olduğunu iddia etmez. Meta toplumsal ilişkileri etkileyen gerçek bir toplumsal varlıktır. Meta fetişi, insan inisiyatifinin üzerinde yükselen bir yanılsama değildir (White 2013, 669). Emek gücümüzü yanlışlıkla yansıttığımız boş bir ekran da değildir. Marx'a göre, ürünün değeri ve bu değer içerdiği artı değer emek süreci tarafından belirlenir. Kapitalist üretim tarzındaki bir değişim ilişkisinde, hem emek gücü hem de ürün metalaşır. Bu metalaşmanın sonucu olan fetişizm, ürünlerin ve ürünlerin değerinin üreticilerinden bağımsız olarak var olduğunu gösterir. Metanın kendi içsel değerine sahipmiş gibi görünmesi bir yanılsamadır. Çünkü Marx'a göre bu değeri üretici yaratır. Ancak, bu sözde yanılsamalı değer bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir toplumsal olgu olarak hareket ettiği için, meta kendi değerine de sahiptir. Bu yanılsamanın yansımaları gerçektir (ör. sömürü). Dolayısıyla, fetişizm gerçek sonuçlar doğurduğu ölçüde gerçektir ve (kapitalist) bir toplumsal ilişki üretiminde etkin role sahiptir.

Meta, pazardaki değerini fetiş olarak bulur. Meta kapitalizmle ilgili herkese ve her şeye bağlıdır. Aynı zamanda bütün kapitalist dünyanın her bir parçasını birbirine bağlar. Meta, soyut bir varlık olarak, “toplumsal bütünlük” sağlar (Flatschart 2012, 400). Metaya fetiş niteliğini veren de budur. Ayırırken aynı anda birleştirir (bk. Debord 1996). Fetişizm sadece, aslında bir sermaye formu olan meta ile ilgili değildir. Meta, kapitalist üretim tarzının ilkel bir figürü olarak görülebilir (Marx 1978, 97). Bu anlamda, fetişizm her tür sermaye formunu tanımlar (Dimoulis ve Milios 2004, 28). Metanın gerçekliği fetiş niteliğinden gelir. Fetişizm, Latourcu anlamda bir topluluğu işaret eder; çünkü kapitalist toplumsallığın en (ancak asla tamamlanmış olmayan) özet halidir. Meta fetişinin ardında, her türlü insan ve insan olmayanı, “demir ve tabakaları, üreticiler ve politik iktisatçıları, değeri, şeylerin hem büyüğü hem de sıradan hayatlarını” birbirine bağlayan kapitalist bir aktör-ağ mevcuttur (White 2013, 676). Meta her şeye bağlı olduğu için, kapitalizmin hüküm sürdüğü toplumsal alanlardaki en gerçek şeydir. Boş değildir; meta belki de tüm kapitalist varlıkların ve ilişkilerin en yüklü olanıdır.

Meta, insanlarla insan olmayanların birleşimidir (Luke 2000, 48). Ancak, bir insandan daha fazla bir şeymiş gibi görünür. Marx'a (1978, 88) göre, fetişizmin kaynağı, insan emeğinin özel toplumsal karakteridir. İnsan emeği kendisini ancak insan ilişkilerini dolaylı hale getiren dolaysız meta ilişkileri yoluyla olumlar (Marx 1978, 88). Kapitalist toplumsallık bu durumda insan olmayan metalar tarafından üretilmiş gibi görünür. Meta fetişizmi, insanlarla insan olmayanlar arasındaki eşitsiz ilişkilerin sonucudur. Marksist anlamda ölü ve canlı emekler meta içindedir. Meta ne ölü ne de canlıdır; aynı anda ikisidir de. Meta ve metaların örgütlü uzantısı olarak sermaye insanlarla şeylerin birleşmesidir (Luke 2000, 47). Her ne kadar Marx (1978, 88), ürünün meta olarak değerinin fiziksel özellikleriyle hiçbir bağı olmadığını söylese ve emek gücünün benzersiz özelliğiyle olan bağı vurgulasa da; bu, metaların etkin olduğu gerçeğini değiştirmez. Marx, insanları toplumsal bir ilişkinin gerçek üreticileri olarak görür ve onlara imtiyazlı bir pozisyon atfeder. Metanın insan niteliğine sahip bir insan vekili (delegation) olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, emek gücünün metalarla temas halinde metalaşması oranında, emeğin insan olmayan bir karaktere sahip, insan olmayan bir vekil haline geldiği de iddia edilebilir. Meta toplumsallaştığı ölçüde insana dairdir; insan, metalaştığı ölçüde insan olmaktan çıkar. Sözde bir insan niteliği kazanan ve toplumsallaşan meta gizemli bir şey haline gelmektedir:

Demek ki, metanın gizemli bir şey olmasının basit nedeni, onun içinde insan emeğinin toplumsal niteliği, insana, bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalanmış olarak görünmesine dayanmaktadır; üreticilerin kendi toplam emek ürünleri ile ilişkileri, onlarla kendi aralarında bir

ilişki olarak değil de, emek ürünleri arasında kurulan toplumsal bir ilişki olarak görünmesindedir. Emegün ürünlerinin, metalar haline, niteliklerinin duyularla hem kavranabilir hem de kavranamaz toplumsal şeyler haline gelmelerinin nedeni budur (1978, 87).

Marx, ürünlerin meta haline geldikleri ve toplumsal şeylere dönüştüklerinde, sadece fiziksel ilişkiler değil toplumsal ilişkiler ürettiğini iddia eder. Esrarengiz bir şekilde şeyler arasında toplumsal bir ilişki vardır ve bu üreticileri etkilemektedir. Bu şeyler duyumsaldır çünkü fizikseldirler, kolayca hissedilirler ve fiziksel ilişkiler üretirler. Fakat aynı zamanda meta olarak toplumsal ilişkiler üretildiklerinden duyumsalın ötesindedirler. Meta aynı anda hem fiziksel hem de toplumsal bir üründür. Gizemli bir biçimde, hem insan olmayanın hem de insanın özelliklerini içerir. Fakat ne insan olmayanda ne de insanda bir sabitlik kazanır. *Aktant* olarak, fiziksel olan ve toplumsal olan arasında geçiş yapar. Tamamen fiziksel hale geldiğinde, kullanım değeri açısından fetiş olur. Tamamen toplumsal olduğunda, değişim değeri bakımından fetişleşir. Bu mutlak anlar çok uzun sürmez. Emek ve sermayenin her zaman metaya yansıyan gizemli boyutları vardır (Luke 2000, 51). Bu boyutlar meta içerisinde ve meta yoluyla var olur; ancak hemen erişilebilir değildir. *Aktant* olarak metanın aynı anda hem algılanabilir hem de algılanamaz olmasının nedeni budur. Bu aynı zamanda metanın Marx tarafından değil ama bazıları tarafından boş bir ekran olarak görülmesinin de nedenidir.

Latourcu anlamda, meta fetiş sermayenin programıdır. Metanın giderek büyüyen bağları metayı gerçek ve algılanabilir hale getirir. Bu programa sadece metalar eklenmiş gibi görünür. Fetişin programı insan bağlarını dışlar. Bu, emegün karşı-programıdır. Bu karşı-programda, emek ayrı gibi görünür ve algılanamaz olur. Metanın bir unsuru olarak var olmaz. Bu fetişizmin tanımıdır. Bu anlamda, boş bir ekran olmasının ötesinde, meta fetiş gerçek olmanın mutlak gücü ile birlikte kendi içinde her şey halini alır. Öte yandan emek, metanın mutlak karşı-programı olduğu için hiçbir şeye dönüşür. Toplumsal şeylerin sınırları içinde boş olan şey emektir. Meta istikrarlı ve algılanabilir bağlar üretiyor görünmekle kalmaz; aynı zamanda bu bağları gerçekten üretir. Metanın başarısı (ve gerçekliği) emegün başarısızlığı (ve gerçek dışılığı) olur.

Bununla birlikte, saf bir meta yoktur. Aslında saf gerçek yoktur. Gerçeklik her zaman kısmen gerçektir ve kısmen gerçek değildir. Gerçek olmayan her zaman gerçeğin içindedir. Metanın gerçekliği, kendi gerçek dışılığını da içerir. Emegün gerçekliği, metanın gerçek dışılığı olarak metada bulunur. Başka bir deyişle, metanın programı kendi karşı-programını veya emegün programını içinde taşır. Emegün bağları daima metayı takip ettiğinden, metanın programı hiçbir zaman tamamlanmış ve sonuçlandırılmış olmaz. Sözde boş ekran hiçbir zaman boş değildir; her zaman bağlarla yüklüdür. Boş ekran, sermaye ve emek programlarının birbirlerini karşı-programlar olarak alt etmek için mücadele ettiği toplumsal alandır.

Yanılsamalara Karşı Emek gücü?

Emek gücü yanlış bilinci oluşturan tüm sanrılardan kurtulmak kullanılan bir çekiç olarak görülebilir. Referans noktası olarak mutlak ve kesindir; ancak sonuçlarında görelî ve belirsizdir. Çekiç olarak var olduğu gibi, meta fetişizminde olduğu gibi bir fantezi olarak da var olabilir. Emek gücü üretken bir öz olarak, sermayeye karşı eleştirel bir araçtır; ama meta olarak sermaye üretmeye yönelik bir mekanizmadır.

Marx (1992, 22) “*insan özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir*” der. “*Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür*”. Birey toplumsal bir varlıktır (Marx 1993). İnsan toplumsal alana emek gücüyle katılır. Emek gücü, insan etkinliği olan praksise yönelik bir araçtır (Özel 2008, 449). Metanın sermaye için olduğu gibi, emek gücü de insan için bir

köprüdür. Emek gücünün yaratıcı kapasitesi sayesinde insanların bağlanmaları mümkün olur. Emek gücü bütün bağları billurlaştırır; böylece insanoğlu toplumsalın inşasına katılabilir. Emek gücü metalaştığında, insan dönüştürücü kapasitesinden kopar. “Öz”ünden ayrı düşen insan şeyleşmiş toplumsal ilişkilerin işlevsel bir birimine indirgenir (Özel 2008, 456-458). Ayrılmış ve izole edilmiş emek gücü gerçeklik yaratma potansiyelini kaybeder. Gerçekliği tanımlama kapasitesine meta sahip olur. Emek gücünü özünden ve tarihinden ayıran ve onu yoksun bırakan meta yeni (kapitalist) bağlanma yolları ortaya koyar. Bu nedenle, emek gücü, yalnızca bağlar arasında arabulucu olma özelliğine sahip olduğunda putları kırabilecek bir çekiç olabilir. Aksi takdirde, yeni arabulucu olarak metanın gerçeğine yol vermek üzere kendi gerçekliğini kaybeder. Emek gücünün aracı olduğu şey insanlığın tüm etkinliğidir. İnsan mutlaka kendi çevresi ile etkileşime girer. İlk örgütlenme insanların ve çevreleriyle olan ilişkilerinin fiziksel örgütlenmesidir (Marx 1992, 36).

Latourcu anlamda, insan kaçınılmaz olarak insan olmayanla iletişim kurar. Emek gücü insan olmayanla kalıcı bir etkileşim içindedir. İnsanın emek gücü insan olmayan şeylerin dönüşümü için gerekli şart ise, insan olmayan şeyler de insanın emek gücünün gerçekleştirilmesi için gerekli zemindir. İnsan ile insan olmayan arasında sürekli kurulan bağlar emek gücünü belirsizleştirir ve bu durum emek gücünün *aktant* niteliklerini ortaya çıkarır. Bu yüzden emek gücü hedefi her zaman kaçıır (Latour 1999b, 289).

Latour için olduğu gibi Marx için de emek gücü, saf ve kesin olmadığı için tüm sanrılardan kurtulma gücüne sahip mutlak bir güç değildir. Emek gücünün sonsuz bağları, kopuşları ve yeniden birleşimleri, onun bir put kırıcı olmasını imkânsız hale getirir. Öte yandan Latour için olmasa da Marx için emek gücü insan programının ortaya çıkışının başlangıç noktasıdır. İnsan olanın gerçekliğinin dayanıklılığı emek gücünün dayanıklılığına bağlıdır. Toplumsal gerçekğin insanın gerçeği olabilmesi için, emek gücü yeterince istikrarlı, bağlı ve algılanabilir olmalıdır. Bununla birlikte, mutlak istikrar, topyekûn bağlanma ve eksiksiz algı emek gücünü bir fetiş haline dönüştürür. Bu fetişizm, put kırıcılık ve meta biçimleri dâhil olmak üzere çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir. Sonuç olarak, emek gücü, yalnızca özellikli bir biçimde fetişleştiğinde çekiç işlevi görebilir. Fetişleştiğinde, emek gücünün dönüştürücü kapasitesini kaybetmesi beklenir. Ancak, bu zorunlu bir sonuç değildir.

Emek gücünün dönüştürücü potansiyelini gölgeleyen bağlamsal fetişizmi ortaya çıkarmak için, emek gücünün gerçeklik kazandığı belirli toplumsal ilişkilerin eleştirel bir analizi gereklidir. Aynı şekilde; fetişleşmiş emek gücünün dönüştürücü potansiyelini ortaya çıkarmak için meta fetişinin gerçekleştiği belirli toplumsal ilişkilerin eleştirel bir analizi gerekir.

Naif inananlar ve ruh kazanmış şeyler

Üreticiler ve tüketiciler ürüne onu metaya dönüştürecek bir ruh verebilir. Bu yalnızca bireysel bir bahşetme meselesi değildir; Marx için, bu öncelikle yapısal bir donatıdır. Marx (1993, 140), emeğin gerçeklik kazanırken nesneleştiğinin altını çizer. Bu gerçekleşme, insan için bir gerçeklik kaybıdır. İnsan, ürettiği şeyden kopar. Kendi varlığını insan olmayanların varlığına bağlayamaz. İnsanlar ve insan olmayanlar arasındaki tüm bağlar kırılır ve hasar görürken, “*sahip olma hissi*” paradoksal olarak yeni bağların temelini oluşturur (Marx 1993, 176). Marx'a (1993, 189) göre, bu bağ biçimi (sahip olmak) bağlanmaları ve gerçekliği çoğaltır gibi görünür. Fakat gerçekte insanın gerçekliğini zayıflatır. İnsan azalırken, insanın yabancılaşmış varlığı büyür. Bu nedenle, insan hem azalır hem de birikir. İnsan ve onun ürünü, insanlık dışı güçlerin etkisi altında kendilerinden farklı bir şey haline gelir (Marx 1993, 195).

İnsanlık dışı iktidarın varlığı (veya yokluğu) yalnızca inanç meselesi değildir. İktidar ile

donatılmış ürünler (metalar) gerçekten vardır. Ürünün sözde ruhu gerçektir. Aslında, bu ruhun gerçek ya da yanılısama olup olmadığı birincil mesele değildir. Marx için yanılısamalar da gerçek ve duyumsanabilirdir (Dimoulis ve Milios 2004, 40). Gerçek ve yanılısama gerçekliğin boyutlarıdır. Gerçeklik her zaman toplumsal üretimin yapısına ilişkin olguların temelleri üzerine kurulduğu için hakikat ve sahtelik arasında zorunlu bir farklılaşma yoktur. Gerçekliğin insan inşaları yanlış veya yapay olarak görülemez. Bunlar farklı hakikat ölçütlerine dayanan farklı temsillerdir (Dimoulis ve Milios 2004, 33).

Ruh sahibi bir ürün olan meta kapitalist ölçütlere dayanan bir gerçeği ifade eder. İnsanlarla insan olmayanlar arasındaki bağlar, metayı bağımsız bir ruhla donatacak şekilde ortaya çıkar. Bu ruhun yapısal temeli metaya, insanları yabancılaştırmaya zorlayan fiili bir bağımsızlık verir. Kapitalizm içinde ruhsal ve dinamik bir hal alan meta, gerçekliği inşa etme üstünlüğünü tekelleştirir. Fetişleşmiş meta sermayenin programı ve emeğin karşı-programı haline gelir. Sonuç olarak meta, sadece meta formuna inananların var olmaları vesilesiyle değil esas olarak kapitalist üretim tarzı metanın varlığını koşullandırdığı için vardır. İnsanlar meta formunun varlığına inanmayı reddetse dahi meta var olmaya devam eder.

Ayrıca, meta formuna inananlar var ise insanlar hem inandıkları hem de inançları doğrultusundaki gerçeklik üretiminde buldukları için meta formunun var olduğu yine kabul edilmelidir. Naif bir inanç, bir ürüne ruh kazandırmak veya onu fetişleştirmek için meşru bir çıkış noktası olabilir. Her durumda, insanlar ve insan olmayanlar, farklı bağların ortaya çıkmasına izin veren dinamik bir ilişkidir. İnsanların metalarla olan ilişkisi yanlış bilinç üzerine oturmaz. İnsanlar bağların inşasında ve sırasıyla programların ve karşı-programların oluşturulmasında kendi inisiyatiflerinin farkındadır. İnsan olmayan güçlerin kendi üretim kapasiteleri üzerindeki egemenliğini algırlarlar. İnsanlar üzerindeki etkiler kolayca gizlenemez. Gizli olan şey metanın yaşamının mutlak değil, tarihsel olması gerçeğidir (White 2013, 680). Meta fetişi kendi içinde gerçektir. Meta biçiminin topyekûn programı ise, bu tür bir bütünlük imkânsız olduğu için yanılısamadır. Marksist ve Latourcu anlamlarda, meta fetişi her an insanlar ve insan olmayanlar arasında yeni bağlara tabidir ve başka bir ruh türü ile donanmış başka bir biçime kolayca dönüşebilir.

Yine de soru şu kalır. Meta fetişini, yabancılaşmanın güçlü bir kaynağı, belki de en istikrarlı kara-kutu ve aslında bir gerçek hatta günümüzün gerçeği olarak görmek gerekmez mi? Eğer böyle göreceksak, tutarlı ve eksiksiz bir kapitalist program mümkün hale gelir; yani hiçbir yanılısama yok demektir. Tamamlanmış fetişizm kendi tamamlanmış gerçekliğini haklı çıkarır. Tamamlanmış gerçeklik bütün hakikat tartışmalarını sona erdirir; eksik toplumsal biçimlere yer bırakmaz. Burası, metanın ruhunun doğru program olup olmadığını veya hedeflememiz gereken meta fetişi olup olmadığını sormamız gereken noktadır.

Meta Fetişizmini Hedeflemek

Meta fetişizmi Marx için doğru hedeftir. Marx, fetişizmde saklı olan iktidar dağılımının eşit olmayan karakterine saldırır. Yanılısama ve yanlış bilinç sorunları bu eşitsizliğin görünümleridir. Marx, gerçeği fetiş ile karşı karşıya getirmez. Hem gerçek hem de fetiş maddi toplumsal ilişkiler üzerinde kurulur. Ne fetiş ne de gerçek kendi içinde sorunludur. Sorun, ilişkilerin, hayatların, şeylerin, insanların ve insan olmayanların bağlandığı örgütlenme tarzıdır. Marx için soru, insanı kendisiyle ve şeylerle öz-bilinçli bir etkileşim için yetkinleştiren dünyayı düzenleme biçimleridir (White 2013, 675). Marx'ın kaygısı insan öznenin saflaştırılması (bk. Latour, 1993) değildir; aksine Marx, insan hayatının maddiliğini güçlendirmekle ilgilenir (White 2013, 675). Marx, yaşamın maddiliğini kısıtladığını düşündüğü, yaşamın kapitalist örgütlenme şeklini eleştirir ve insanlığın tarihsel ve maddi potansiyellerini serbest bırakmak için alternatif düzenlemeler

önerir. Bu potansiyeller, yalnızca insanlar yeni insanlarla ve insan olmayanlarla yeni bağlar vasıtasıyla bağlandıklarında serbest kalır. Bu, toplumsal gerçeğe yeni bir bakışı zorunlu kılar. Marx ve Engels'in (2010) *Komünist Manifesto*'da burjuvaziyi övmelerinin nedeni de budur.

Marx ve Engels (2010, 24) burjuvaziye tarihin en devrimci rolünü atfederek onun sömürünün üzerindeki dini ve siyasi yanılsamaları ortadan kaldırdığını, sömürüyü “*açık, hayâsız, dolaysız, gaddar*” hale getirdiğini belirtir. Burjuvazi sürekli olarak bütün toplumsal alanları devrimleştirirken (2010, 24), insanlarla insan olmayanlar arasında yeni bağlanma yolları ortaya koyar. Burjuvazi, önceki toplumsal örgütlenme tarzının sözde tamamlanmış, izole edilmiş ve ayrılmış gerçekliğine meydan okur. Daha önceki dönemin donmuş kesinliği parçalanır ve “*bitmek bilmeyen bir belirsizlik*” ortaya çıkar (Marx ve Engels 2010, 25). Burjuvazi kara-kutuyu açar:

Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar (Marx ve Engels 2010, 25).

Burjuvazi gerçeğin *aktant* doğasını açıkça ve tarihsel olarak sergilediği için devrimcidir. Saf ve katı gerçekler, saf olmayan ve uçucu fetişlerdir. Kararlı ve programatik bağlar dengesiz ve karşı-programatik ayrışmalardan oluşur. Kara-kutuyu açmak aynı anda alternatif duyarlılık ve gerçeklik alanlarını açmaktır. Fakat burjuvazi, özeti meta fetişizminden oluşan kendi programıyla beraber kara-kutuyu tekrar kapatır. Kendi üretim biçimini “*ölümsüz doğa ve akıl yasaları*”na dönüştürür (Marx ve Engels 2010, 36).

Toplumsalın bu yeni örgütlenmesinde, birikmiş emek olarak sermaye yaşayan emeğe hükmeder (Marx ve Engels 2010, 35). İnsan olmayan bir nesne insan öznenin üzerinde ve onun karşısında konumlanır. Bu durumda, birikmiş emek kendi içinde bir amaç, yaşayan emek kendi içinde bir araç haline gelir. İnsan olmayan sermayenin bağımsız bir bireyselliğe sahip olduğu görülürken, insan emeği bağımlıymış ve bireyselliği yokmuş gibi görünür (Marx ve Engels 2010, 35). Bu görünüşteki değil, aslında var olan durumdur. Bununla birlikte, bu, insan ve insan olmayan arasındaki basit bir güç asimetrisi değildir. Çünkü insan olmayan salt insan olmayan değildir ve insan da salt insan değildir. İnsanlar ve insan olmayanlar *aktant* ilişkilerin belirli programlar çerçevesinde istikrar kazanmış halleridir. Bunlar tarihsel bağların ve kopuşların farklı örgütsel biçimlerini gösterir. Meta gizemli bir şey gibi gözüküyorsa, bu tıpkı insana benzer şekilde toplumsal bir özne gibi gözüküyor olmasındandır. O halde neden toplumsal bir özne olan insan da gizemli bir şey olarak görülmez? Bunun nedeni öznenin salt insan olduğunun düşünülmesidir; *aktant* durumda ise, öznellik esasen metaya veya insan emeğine ait olamaz. Özneliğin *aktant* doğası (her biri yine eş zamanlı gerçekleşen *aktantlar* olan) insanlarla insan olmayanlar arasındaki ilişkiler yoluyla gerçekleşir ve (insan olmayan meta veya insan emeği olarak) baskın bir formda kristalleşir. Dolayısıyla gizem metaya (veya emek gücüne) has bir özellik değildir. İnsanların ve insan olmayanların gündelik maddiliğinde bulunur. Marx, gizemi bir özne veya nesnenin üzerine binen bir şey olarak değil olağan ve sıradan olanın görünüşü olarak sorgular (Schiermer 2011, 90). Bu gizemin tarihsel maddiliği Marx için meta formunda belirginleşir. Meta fetişizmi gizemin toplumsal örgütlenmesi ve kapitalist üretimin olgusal tezahürüdür.

Meta fetişizmi özneyi kendi maddiliklerinden koparır (White 2013, 678). Bu gayri-maddileşme kendini doğal bir süreçmiş gibi gösterir. Başka bir deyişle, meta fetişizmi tarihselliğini ve maddiliğini örten ve kendi toplumsal gerçeklik programını doğallaştıran bir kara-kutu haline gelir. Meta fetişizmi, kapitalist bir toplumsallığı gayri-maddileştiren ve kendi kendini

sürdürebilen bir döngü üretir. İnsan emeğinin maddi olarak gerçekleştirilmesi meta üretimini gerektirir; meta üretimi ise kişisel olmayan etkileşimleri çağırır. Dolayısıyla, insan emeğinin aynı anda hem öznel hem de maddi olarak hareket etmesi mümkün değildir (White 2013, 679). Metalaşma yalnızca insanın emeğine hâkim olduğu için tehlikeli değildir. Metalaşma esas itibarıyla belirli bir tarihsel biçimi şekillendirerek tüm bir toplumsal üretimi gayri-maddileştirdiği için hedefe konulmalıdır. Meta fetişizmi kapitalist bağlanma biçimlerini şekillendirir, kendine içkin olan bağları ve kopuşları gizler, insan ve insan olmayanlar arasındaki değiş-tokuşları yerinden eder (Latour 1994), alternatif duyarlılıkları azaltır, *faktişlerin* devingenliğini dondurur, kendi katı ve istikrarlı kara-kutusunu oluşturur ve kapitalist programı tanımlar.

Gayri-maddileştirici bir güç olarak meta fetişizmi, Marx için (ve bu anlamda Latour için de) meşru bir hedef haline gelir. Ancak, gayri-maddileşme ile mücadele etmek için kullanılan araçların kendilerinin gayri-maddileşmesi ve şekillenişmesi ihtimali her zaman vardır. Meta, tarihin belli bir noktasında devrimci bir araç olmuştur. Meta fetişizmi, şekillenişmiş kapitalist bağlanma biçimleri yoluyla yeni gerçeklikler yaratmış, üstü örtülmüş bağlar ve kopuşlar üzerinden yeni bağlar ve kopuşlar ortaya koymuş, önceden kopmuş değiş-tokuşlara dayanarak insanları ve insan olmayanları bağlamıştır. Engellenmiş hassasiyetler üzerinde yenilikçi duyarlılıklar geliştirmiş, katı sabitliklerden *faktişleri* yeniden örgütlemiş ve alternatif programların gerçekleştirilmesi için esnek bir toplumsal zemin oluşturmuştur. *Faktişist* bakış açısı, bizi önemli bir sonuca götürür: gayri-maddileşme hiçbir zaman saf bir gayri-maddileşme değildir. Katıksız şekilde gayri-maddileşmiş bir gayri-maddileşme yoktur (bk. Holloway 2010). Kara-kutu ne o kadar karadır ne de o kadar kutudur.

Dolayısıyla fetişizm, maddiliğin sonu değildir. Aynı zamanda dönüştürücü bir programın başlangıcıdır. Bir fetiş sadece ölü değil aynı zamanda canlıdır. Fetişler yoluyla üretilen şekillenişme, sadece ayrışma değil katılma, sadece edilginlik değil etkinlik ve etkileşimde bulunduğumuz şeylere dair sadece denetimsizlik değil daha sıkı denetim getirir (Silva 2013, 83). Fetişizm bir yandan seçenekleri azaltırken diğer yandan toplumsal eylem alanını şekillendirir. Hatta fetişizm (iyiye veya kötüye yönelik) değişim için şarttır (Silva 2013, 91-2). Fetişizmin kendisi sorun değildir ve ortadan kaldırılması nihai hedef olamaz. Soru, fetişizmi hangi sebep ve amaçlarla kullanacağımızdır (Silva 2013, 95).

Sonuç

Bu tartışmadan sonra, meta fetişizminin Marx için doğru bir hedef olduğunu yine de iddia edebilir miyiz? Marx'ın metodolojik araçları meta fetişizmini hâlâ tarihselleştiriyor ve maddileştiriyor mu? İlk bakışta, metayı yabancılaşmanın odağı olarak görmeye eğilimli olmasına rağmen, Marx meta fetişini hedef aldığı anda fetişin *aktant* devingenliğini hissediyor (hatta onu ortaya çıkarıyor) olabilir mi? Bu sorulara açıklık getirmek için, Latour'un metodolojik konumunun dört özelliğini hatırlatarak meta fetişinin birleşik bir resmini sunmaya çalışacağım: (1) bağlılık olarak gerçeklik, (2) insan olan ile insan olmayanın ayrılmazlığı, (3) *aktantlara* odaklanma ve (4) (karşı-)program olarak gerçeklik.

Marx için meta kapitalist olan her şeyin odak noktasıdır. Meta kapitalizmdeki en gerçek şeydir. Meta fetişinin sırrı olgusalından kaynaklanır. En olgusal olan şey aynı zamanda en fetiş olandır. Meta insan ve insan olmayanlar arasında arabuluculuk yaparken, aynı zamanda insanlaştırma ve insansızlaştırma arasında gidip gelerek kendi *aktant* doğasını da ortaya koyar. Meta, emek gücü ile sonsuz bir bağ içindedir. Esasen bu bağ nedeniyle, meta fetişizmi emek gücünün gerçeğini karşı-program olarak kodlayan kapitalist bir program olarak ortaya çıkar. Ne kadar programatik, ne kadar bağlı, ne kadar gerçek, ne kadar fetişleşmiş ise meta o kadar

güçlüdür. Fakat meta fetişinin kendisi fetişleşirse, o zaman gücünü kaybetmeye başlar. Gayri maddileşir, insanlara ve insan olmayanlara aracılık edemez. Gerçekliği tanımlama kapasitesi azalır. *Aktant* niteliği daha çok algılanır. Tam bu noktada (Marxist bir benzetmeyle, egemen sınıfların yönetmeye yetersiz kaldığı durumlarda), *faktişt* analiz bize yeni bir gerçeklik yaratmak için farklı bir arabulucu (veya köprü) gerektiğini söyler. Emek gücü ancak meta fetişini tamamen fetişleştirdiğinde yeni bir köprü gibi görünebilir. İnsan ve insan olmayanların bağlarını bir araya getirmek için, emek gücü de (tamamen olmasa da) fetişleşmelidir. Bağların yeniden üretilebilmesi için emek gücünde her zaman eksik bir şey kalmalıdır. Kapitalist programın başarısı, sanıldığı aksine meta fetişizminin insanlarla insan olmayan arasındaki yeni bağları engellememesinden kaynaklanır. Gayri-maddileşme ve maddileşme metalaştırma süreciyle beraber işler. Meta fetişizmi her şeyi kara-kutuya koyarken, aynı anda karayı aydınlatır ve kutuyu büyütür. Bununla birlikte, her aydınlanma ve her genişleme eş zamanlı olarak bağların alternatif yollarını koyulaştırır ve daraltır. Marx meta fetişizmini bu yüzden hedefine koyar. Marx başka bir kara-kutu arayışında değildir. Yeni gerçeklikleri olanaklı kılmak üzere meta fetişizminden kurtulmayı hedefler. Özetle, meta fetişizminin Marx için doğru hedef olduğunu hala söyleyebiliriz. Marx, bize meta fetişizmini *faktiştirme* üzere kullanışlı metodolojik araçlar sağlar. Fetişizmi hedeflerken, meta fetişinin (*Manifesto*'da burjuvaziye atfettiği gibi) devingen ruhunun ve gücünün çok iyi farkındadır.

Bu yazıda, sosyolojinin en üretken meselelerinden biri olan Marx'ın meta fetişizmi analizi örneğinden hareketle *faktiş* ve *faktişizm* tartışmasına katkı sunmaya çalıştım. Latour *faktişt* bakış açısını gerçek ile fetiş arasındaki gerilim etrafında inşa eder. Latour bize gerçek ile fetiş arasındaki ikiliği sorgulamak için yeterli metodolojik araçlar sunar. Bununla birlikte, Latour'un eserleri sosyolojik bir meselenin metodolojik olarak *faktişt* bir okumasının nasıl yapılacağı konusunda yeterince açık değildir. Bu makale bu tür bir okumaya yönelik mütevazı bir girişimdir.

Faktişt bir perspektiften hem gerçek hem de fetiş vardır; fakat bu varlık ne kendi içindedir ne de yanlısamadır. Nitekim gerçeği ve fetişini birbirinden ayıramayız. Geçek zorunlu olarak fetiş içerir; fetiş de zorunlu olarak gerçeği içerir. Marx'ın esasen ima ettiği budur. *Faktişizm* Marx'ın metodolojisine içkindir. Latourcu anlamda Marx hem gerçekçidir hem de fetişisttir. Meta ve meta fetişizmini tarihsel gerçekler olarak alması anlamında gerçekçidir; emek gücüne ve ürününü fetişist bir karakter atfettiği oranda ise fetişisttir. Marx'ın gerçekçiliği ve fetişizmi arasında bir çelişki yoktur. Marx meta fetişizmini bir *faktiş* olarak inceler. İnsanların ve insan olmayanların, güç dağılımı ve kullanımını bakımından farklı ve eşit olmayan konumlarına odaklanır. Buradaki mesele, Marx'ın insana insan olmayan karşısında ayrıcalık tanımasıdır. Vazgeçilmez olan -emek gücü- insan olmayanların değil insanların özelliğidir. Latour'un bakışı sömürü ilişkilerinden ziyade toplumsal ağlarla ilgilenirse de (Hornborg 2014, 126) ve sözde put kırıcılara yönelttiği soruları (özellikle Marx örneğinde) hedefi tutturamasa da, Marx'ın metodolojisini açmak açısından bize yeni bir yol önerebilir.

Bu yol emek gücünün *faktişizmini* ve meta *faktişizmini* gündeme getirir. Birinci durumda, hali hazırda gerçek olan emek gücü gizli fetişist karakterinin görünür hale gelmesi için *faktişleştirilir*. İkinci durumda, hali hazırda fetiş olan meta gizli gerçek karakterinin görünür hale gelmesi için *faktişleştirilir*. *Faktişizm* farklı analitik imkânları hemen sunması anlamında çok yönlüdür; meta fetişizminin *faktişt* analizi, meta *faktişizminin* *faktişt* analizi, meta *faktişizminin* fetişizmi... Farklılaşan referans gerçek ve fetişin kendilerine has farklılıkları ve kapasiteleri değil, (aslında her zaman olduğu gibi) onların iktidar konumlarıdır. *Faktişizm* gerçek, fetiş ve *faktiş* olarak gördüğümüz şeyleri, onların hemen göze çarpmayan, gizli, önemsenmeyen ve bastırılmış boyutlarını analiz ederek yeni bir sosyolojik dil etrafında anlamamıza yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Akrich M. & Latour B. (1997). "A Summary of a Convenient Vocabulary for the Semiotics of Human and Nonhuman Assemblies". Eds. W. E. Bijker & J. Law, *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change* (1997) 259-264. Cambridge & London.
- Callon M. (1997). "Society in the Making: The Study of Technology as a Tool for Sociological Analysis". Eds. W. E. Bijker, T. P. Hughes & T. Pinc, *The Social Construction of Technological Systems* (1997) 83-103. Cambridge.
- Danholt P. (2012). "Factish Relations: Affective Bodies in Diabetes Treatment". *Health* 17/4 (2012) 1-16.
- Debord G. (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*. İstanbul 1996.
- Dimoulis D. & Milios J. (2004). "Commodity Fetishism vs. Capital Fetishism: Marxist Interpretations vis-a-vis Marx's Analyses in Capital". *Historical Materialism* 12/3 (2004) 3-42.
- Elder-Vass D. (2015). "Disassembling Actor-Network Theory". *Philosophy of the Social Sciences* 45/1 (2015) 100-121.
- Flatschart E. (2012). "The Commodity and its Other". *Culture and Organization* 18/5 (2012) 397-414.
- Holloway J. (2010). *Change the World without Taking Power*. London 2010.
- Hornborg A. (2014). "Technology as Fetish: Marx, Latour, and the Cultural Foundations of Capitalism". *Theory, Culture & Society* 31/4 (2014) 119-140.
- Latour B. (1991). "Technology is Society Made Durable". Ed. J. Law, *A Sociology of Monsters: Essays on Power, Technology, & Domination* (1991) 103-131. London & New York.
- Latour B. (1993). *We Have Never Been Modern*. Cambridge 1993.
- Latour B. (1994). "Pragmatogonies: A Mythical Account of How Humans and Nonhumans Swap Properties". *American Behavioural Scientist* 37/6 (1994) 791-808.
- Latour B. (1997). "Where are the Missing Masses? The Sociology of a Few Mundane Artefacts". Eds. W. E. Bijker & J. Law, *Shaping Technology/Building Society: Studies in Sociotechnical Change* (1997) 225-258. Cambridge.
- Latour B. (1999a). "Factures/fractures: From the Concept of Network to the Concept of Attachment". *Res: Anthropology and Aesthetics* 36/Autumn (1999) 20-31.
- Latour B. (1999b). *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge 1999.
- Latour B. (2003). *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Cambridge 2003.
- Latour B. (2004). "Why Has Critique Run out of Steam? From Matters of Fact to Matters of Concern". *Critical Inquiry* 33/Winter (2004) 225-248.
- Latour B. (2007). *Reassembling the Social*. Oxford 2007.
- Latour B. (2010). *On the Modern Cult of the Factish Gods*. Durham 2010.
- Law J. (2007). "After ANT: Complexity, Naming and Topology". Eds. J. Law & J. Hassard, *Actor Network Theory and After* (2007) 1-14. Malden, US.
- Luke T. W. (2000). "Cyborg Enchantments: Commodity Fetishism and Human/Machine Interactions". *Strategies* 13/1 (2000) 39-62.
- Marx K. & Engels F. (1992). *Alman İdeolojisi [Feurbach]*. Ankara 1992.
- Marx K. & Engels F. (2010). "Komünist Manifesto". *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, (2010) 19-51. İstanbul.
- Marx K. (1978). *Kapital. Birinci Cilt*. Ankara 1978.
- Marx K. (1992). "Feurbach Üzerine Tezler". *Alman İdeolojisi [Feurbach]* (1992) 20-22. Ankara 1992.
- Marx K. (1993). *1844 Elyazmaları – Ekonomi, Politik ve Felsefe*. Ankara 1993.
- Özel H. (2008). "The Notion of Power and the 'Metaphysics' of Labour Values". *Review of Radical Political Economics* 40/4 (2008) 445-61.
- Schiermer B. (2011). "Quasi-Objects, Cult Objects and Fashion Objects". *Theory, Culture & Society* 28/1 (2011) 81-102.

- Silva S. (2013). "Reification and Fetishism: Processes of Transformation". *Theory, Culture & Society* 30/1 (2013) 79-98.
- Strum S. S. & Latour B. (1987). "Redefining the Social Link: From Baboons to Humans". *Social Science Information* 26/4 (1987) 783-802.
- White H. (2013). "Materiality, Form, and Context: Marx Contra Latour". *Victorian Studies* 55/4 (2013) 667-682.